

Рецензія

**кандидатки юридичних наук,
наукової співробітниці відділу теорії держави і права Інституту
держави і права імені В.М. Корецького НАН України Клещенко Наталії
Олександрівни на дисертацію Шепеля Тараса Петровича на тему:
«Теоретико-правові засади комерційного судочинства», поданої на здобуття
ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081
«Право»**

Актуальність дослідження зумовлена глибокими трансформаційними процесами, що охоплюють сучасну систему правосуддя, економіку та державний устрій. Сучасна правова наука потребує цілісної теоретико-правової концепції комерційного судочинства, яка б синтезувала фундаментальні концепти теорії права із процесуальними механізмами їх реалізації та реальним економічним змістом бізнес-відносин. Гносеологічний розрив між нормативною абстракцією та прагматичним змістом ринкових відносин суттєво обмежив потенціал судової системи, зробивши глибокий перегляд методологічних засад комерційного судочинства критично необхідним. В основу такого переосмислення має бути покладено комплексну модель, яка враховує не лише теорію, а й економічні ризики, логіку поведінки сторін спору та специфіку ділових звичаїв.

Актуальність окресленої проблематики посилює євроінтеграційний контекст, оскільки наближення вітчизняного комерційного судочинства до стандартів ЄС вимагає ґрунтовної імплементації принципів правової визначеності, пропорційності, захисту правомірних очікувань та процедурної справедливості. Наукове осмислення теоретичних засад комерційного судочинства у світлі практики Суду ЄС є передумовою формування привабливого юрисдикційного клімату та забезпечення належного рівня захисту як національних так і іноземних інвесторів. Гармонізація національного процесуального інструментарію із європейськими орієнтирами виступає ключовим індикатором готовності вітчизняної юридичної системи до повноцінної інтеграції в єдиний внутрішній ринок ЄС. Без якісного теоретико-правового

підґрунтя для такої адаптації існує ризик фрагментарного правозастосування, що суперечить принципу юридичної визначеності та знижує рівень довіри міжнародного бізнесу до національної системи судочинства.

Окрім того, розвиток сучасної судової системи, зумовлений стрімкою цифровізацією, має значний вплив на архітектуру комерційного спору, трансформуючи роль судді, адвоката та суб'єкта господарювання від застарілої бюрократичної моделі у суб'єктів із новими цифровими компетенціями. Теоретико-правове опрацювання цих процесів є необхідним для збереження балансу між технологічною ефективністю правосуддя та фундаментальними гарантіями права на справедливий суд.

Найбільш відомими українськими правниками та науковцями, які торкалися цієї проблематики та праці яких було опрацьовано в підготовці дисертаційного дослідження, є: С. Бобровник, О. Беяневич, Л. Богачова, О. Богініч, О. Вінник, С. Гусарєв, О. Зайчук, Н. Клещенко, О. Ковальчук, М. Козюбра, Р. Луцький, О. Петришин, Д. Притика, П. Рабінович, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Святоцький, О. Скрипнюк, С. Сунегін, Т. Тарахонич, О. Хотинська-Нор, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та інші.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтовна і логічно викладена. Дисертант не тільки наводить, але й критично переосмислює науковий доробок відомих вчених, формулює авторське бачення щодо теоретико-правових засад комерційного судочинства. Чітко визначено об'єкт та предмет дослідження, коректно сформульовано завдання дослідження, що надало можливість автору логічно та послідовно викласти основний матеріал дисертаційної роботи, розкрити проблему повно та всебічно. Емпірична база дисертації є цілком достатньою. Дисертантом опрацьовано наукові надбання, які стосуються окреслених у роботі питань.

В рамках дослідження дисертанта окремо потрібно зупинитись на ключових положеннях наукової новизни, серед яких:

- обґрунтовано теоретичну концепцію комерційного судочинства як самостійної правової категорії та перспективний напрям його інституційного розвитку;

- здійснено теоретико-правове розмежування понять «комерційне судочинство» і «господарське судочинство», доведено їх нетотожність за обсягом, концептуальною основою та інституційним змістом; господарське судочинство визначено як елемент, а не повний зміст комерційного судочинства;

- виявлено історичну тяглість української традиції комерційного судочинства від магдебурзького права в українських містах XIV–XVIII століть до її зламу після більшовицького захоплення влади і ліквідації попередніх судових установ; обґрунтовано вплив цього розриву на сучасний стан правового регулювання у сфері вирішення комерційних спорів;

- розглянуто організаційну форму змішаного складу комерційного суду як перспективного способу інституційної трансформації державного спеціалізованого суду, що поєднує професійну суддівську компетентність зі спеціальними знаннями представників підприємницького середовища;

- удосконалено гносеологічний підхід до пізнання комерційного права та судочинства на основі поєднання позитивістського, природно-правового та соціологічного підходів, що дає змогу повніше осмислити динаміку комерційних відносин та їхній вплив на формування інституцій вирішення спорів;

- наукові уявлення про дуалістичну правову природу комерційного судочинства як взаємодію приватноправової диспозитивності і публічно-правової легітимації у сфері вирішення комерційних спорів.

Зміст положень, що віднесені дисертантом до наукової новизни одержаних результатів, свідчить про авторський підхід до вивчення проблематики, пов'язаної з теоретико-правовими засадами комерційного судочинства. Також належний ступінь обґрунтованості і достовірності наукових висновків, положень, пропозицій та рекомендацій дослідження Шепеля Т.П. ґрунтується на правильному використанні ним сучасного методологічного інструментарію юридичної науки. Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація структурно складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатку.

Окремо слід зупинитись і на змісті дисертаційної роботи, в якій дисертант поетапно та науково розкриває особливості комерційного судочинства, а також здійснює порівняльний аналіз моделей побудови та діяльності комерційних судів у правових системах.

Автором грамотно викладено зміст анотацій, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета та основні завдання дослідження, характеризується методологічна й науково-теоретична основа роботи, наукова новизна отриманих висновків, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

У розділі 1 «Історико-правові та методологічні засади дослідження комерційного судочинства» проаналізовано історико-правові передумови формування комерційного судочинства, від купецького права середньовічної Європи до сучасних спеціалізованих комерційних судів та арбітражних інституцій, в результаті чого комерційне судочинство визначено як самостійну теоретико-правову категорію, що охоплює державні і недержавні юрисдикційні механізми вирішення спорів у сфері комерційних відносин, суміжні правові механізми врегулювання таких спорів, а також інституційні форми залучення комерційних суддів до здійснення правосуддя. Встановлено двошарову природу комерційного права, у якій нормативна основа поєднується з практикою комерційного обороту, а знання про предмет дослідження формується у взаємодії чотирьох джерел: нормативного акта, судової практики, доктрини і звичаїв ділового обороту, разом з професійним досвідом підприємницького середовища. Визначено, що повне розуміння комерційного спору формується у поєднанні трьох позицій правопізнання: теоретика права, судді і представника підприємницької спільноти.

Заслуговує на увагу підхід до методологічної побудови дослідження, який охоплює філософський, загальнонауковий, спеціально-юридичний та емпіричний рівні, об'єднані спільною предметною спрямованістю, що дало змогу одночасно зберегти точність юридичного аналізу, і відкрити дослідження для значущих

позаяридичних чинників, що впливають на функціонування системи вирішення комерційних спорів.

Автор обґрунтовує інтегративне праворозуміння як теоретико-правову основу аналізу комерційного судочинства та доводить що воно поєднує позитивістські, природно-правові і соціологічні елементи у межах єдиної правової теорії, що відповідає природі предмета дослідження і дає змогу пояснити державні суди, міжнародний комерційний арбітраж, третейський розгляд, медіацію як взаємодоповнювані форми правового захисту учасників комерційних відносин.

У розділі 2 «Особливості комерційного судочинства: сутнісні ознаки та характеристики» автор виокремлює сутнісні ознаки комерційного судочинства як цілісного правового явища: системність, інституційне різноманіття, дуалістичність правової природи і потребу у спеціальних знаннях у сфері комерційного обороту, а також формулює авторське визначення комерційного судочинства.

Визначено дуалістичну правову природу комерційного судочинства як форму динамічної рівноваги між автономією учасників комерційних відносин і публічно-правовими гарантіями юрисдикційного захисту. Її приватноправовий вимір виявляється у свободі договору, диспозитивності і можливості обрати спосіб вирішення спору, а публічно-правовий вимір виявляється у гарантіях справедливого розгляду, незалежності і безсторонності суду або арбітрів, судовому контролю, вимогах публічного порядку та визнанні і виконанні рішень. Заслужують на увагу запропоновані автором чотири параметри інституційної побудови, за якими механізми комерційного судочинства зіставляються між собою: склад органу, застосовне право і правила процедури, порядок набуття рішенням юридичної сили, межі судового контролю і примусового виконання.

Розкрито інституціоналізацію комерційного судочинства як процес правового оформлення способів вирішення та врегулювання комерційних спорів, що охоплює три взаємопов'язані складові: нормативне закріплення, організаційне оформлення і функціональну стабілізацію. Застосування цих складових разом з єдиними критеріями зіставлення механізмів дало змогу автору типологізувати

юрисдикційні і суміжні правові механізми за рівнем їх інституційної зрілості: від державного суду як найповніше інституціоналізованої форми, через міжнародний комерційний арбітраж і третейський розгляд, до медіації як суміжного правового механізму без юрисдикційного результату.

Дисертант доводить, що українська система комерційного судочинства за переліком інституцій досягла повноти, проте функціональний баланс її складових ще формується і тяжіє до фактичного переважання публічно-правової форми, тоді як недержавні і змішані механізми не реалізують свого потенціалу. Подолання цієї асиметрії потребує посилення зв'язку інституції комерційного судочинства з підприємницькою спільнотою, належної взаємодії державного суду з арбітражем, третейським розглядом і медіацією.

У розділі 3 «Порівняльний аналіз моделей побудови та діяльності комерційних судів» здійснено порівняльно-правовий аналіз романо-германської правової системи та правових систем загального права, що дав змогу визначити основні організаційні моделі спеціалізованого вирішення комерційних спорів та їхнє значення для подальшого теоретико-правового осмислення комерційного судочинства в Україні. Вихідною основою такого аналізу є розуміння комерційного судочинства як теоретико-правової рамки, у межах якої державна судова юрисдикція, міжнародний комерційний арбітраж, третейський розгляд, медіація утворюють систему вирішення та врегулювання комерційних спорів.

За результатами порівняльного аналізу автором виявлено зближення романо-германської та англосаксонської правових традицій у напрямі посилення спеціалізації комерційного судочинства, цифровізації судових процедур, використання професійного досвіду учасників комерційних відносин і конкуренції юрисдикцій у сфері транскордонних комерційних спорів. Обґрунтовано висновок, що Україна може використати цей досвід для формування власної моделі комерційного судочинства, яка поєднувала б переваги різних правових традицій, враховувала національні особливості правової системи та відповідала потребам сучасного підприємницького обороту.

Дисертант аргументує, що розвиток української моделі комерційного судочинства потребує узгодженої роботи на доктринальному, нормативному та

інституційному рівнях. Доктринальний рівень пов'язаний із закріпленням широкого розуміння комерційного судочинства як системи державних і недержавних юрисдикційних, а також суміжних правових механізмів вирішення та врегулювання комерційних спорів. Нормативний рівень охоплює розмежування рішень, допустимих за чинною Конституцією України, рішень, що можуть бути реалізовані через поточне законодавство, і рішень, які потребують конституційного оновлення. Інституційний рівень охоплює можливі варіанти трансформації спеціалізованої судової вертикалі, правове оформлення участі носіїв спеціальних знань у сфері комерційного обороту, запобіжники від негативних сценаріїв механічного запозичення, зокрема з урахуванням російського досвіду арбітражних засідателів, а також можливі форми залучення іноземних фахівців до спеціалізованого вирішення транскордонних комерційних спорів.

У висновках дисертації, за результатами проведеного дослідження, автором викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані у дисертації положення, рекомендації і висновки мають наукове і прикладне значення та можуть бути застосовані, зокрема:

- у науково-дослідній роботі – для подальшого опрацювання теоретико-правових засад вирішення спорів у сфері комерційних відносин, дослідження альтернативних способів вирішення спорів, аналізу інституційних форм спеціалізації судової влади;

- у законотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України та нормативно-правової бази, в тому числі в контексті процесів євроінтеграції України;

- у правозастосовній практиці – при формуванні підходів до тлумачення і застосування норм процесуального і матеріального права у сфері комерційних

відносин, а також при визначенні інституційних умов підвищення довіри учасників комерційних відносин до суду, та передбачуваності вирішення комерційних спорів;

- у навчальному процесі – для підготовки навчальних курсів за тематикою дисертаційного дослідження.

Поряд з цим, при підготовці автора до захисту дисертації варто звернути увагу на деякі питання, відповіді на які зможуть посилити його наукову позицію та стати предметом подальших наукових пошуків, а саме:

1. Цілком заслуговує на підтримку висновок, сформульований автором, що повне розуміння комерційного спору формується у поєднанні трьох позицій правопізнання: теоретика права, судді і представника підприємницької спільноти. Разом з тим, у порядку наукової дискусії слід відзначити, що запропонований підхід видається дещо обмеженим з огляду на сучасні трансформації правового життя. Зокрема, хотілося б почути думку автора щодо позиції адвоката як суб'єкта формування стратегії доказування та захисту, а також чинника цифровізації, який істотно змінює архітектуру сучасного комерційного спору. Відповідно, викликає інтерес міркування автора, чи є окреслений ним підхід статичною теоретичною конструкцією, чи можливо передбачає адаптацію до сучасних викликів.

2. Позитивно оцінюючи акценти, розставлені дисертантом щодо необхідності підвищення авторитету правосуддя у внутрішніх комерційних відносинах, слід звернути увагу на фрагментарність окремих висловлених тез. Наголошуючи на тому, що для України ключовим завданням є відновлення довіри до суду та наближення якості вирішення комерційних спорів до очікувань учасників ринку, автор побіжно висвітлює конкретні прикладні та теоретико-процесуальні механізми досягнення цієї мети. Зокрема, поза увагою залишилося питання про те, за рахунок яких саме інструментів (наприклад, оптимізація строків, підвищення стандарту доказування) має відбуватися це поступове зростання якості та відновлення довіри. Глибша аргументація прикладного інструментарію значно підсилила б наукову вагу та концептуальну завершеність дослідження.

Висловлені зауваження стосуються переважно спірних, дискусійних проблем і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи Шепеля Т. П., яка є самостійним завершеним комплексним науковим дослідженням актуальної теми, має теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, що є новим вирішенням конкретного наукового завдання та сприяє розвитку теоретико-правових засад комерційного судочинства.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. Зокрема, у дисертації та наукових публікаціях здобувача не виявлено академічного плагіату, фальсифікації, фабрикації, а також інших порушень вимог академічної доброчесності.

У підсумку варто зазначити, що дисертаційне дослідження Шепеля Тараса Петровича на тему: «Теоретико-правові засади комерційного судочинства», відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами). Дисертація Шепеля Т. П. на тему «Теоретико-правові засади комерційного судочинства» може бути рекомендована до захисту на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**Науковий співробітник
відділу теорії держави та права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук**

Наталія КЛЕЩЕНКО